

М. А. Іванісова,
аспірант, Національний університет цивільного захисту України, м. Харків

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.13.141

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОЇ ОЦІНКИ РІВНЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТЕРИТОРІЙ

М. Ivanisova,
Postgraduate student, National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv

MECHANISMS OF STATE ASSESSMENT OF ENVIRONMENTAL SAFETY OF TERRITORIES

У статті здійснено вдосконалення механізмів державної оцінки рівня екологічної безпеки територій. Визначено порядок державної оцінки медико-демографічних показників за екологічно несприятливими територіями. Зазначено, що, по-перше, здійснюється оцінка зміни довкілля та стану здоров'я населення на мікрорівні. По-друге, здійснюється екологічна оцінка зміни природного середовища та стану природних екологічних систем на макрорівні. Обґрунтовано застосування порогових значень соціально-економічних і техніко-технологічних показників для визначення екологічно несприятливих територій. Підкреслено, що система критеріальних показників оцінки стану довкілля, здоров'я населення та якості природного середовища (тобто екологічні та соціально-екологічні показники) за своїм змістом можуть фігурувати як порогові значення рівня екологічної безпеки. Виокремлено організаційно-методичні механізми на державному на регіональному рівнях щодо проведення необхідних заходів в зонах екологічного лиха. Обґрунтовано, що потребують також розробки нормативно-правові акти, положення про порядок реабілітації зон екологічного лиха та екологічного неблагополуччя. Рекомендовано для регіонів, які постраждали внаслідок техногенної аварії, необхідно здійснювати наступні заходи: первинна оцінка завданих збитків господарству та населенню; розробка механізму компенсацій та заходів соціального захисту населення (особливо вимушена міграція або переселення, забезпечення продуктами харчування та товарами першої необхідності, скорочення робочих місць); щорічна переоцінка розмірів збитків; визнання території зоною екологічного неблагополуччя тощо.

The article improves the mechanisms of state assessment of the level of ecological safety of territories. The procedure of the state assessment of medical and demographic indicators for environmentally unfavorable territories is determined. It is noted that, firstly, the assessment of environmental change and the state of health of the population at the microlevel is carried out. Secondly, environmental assessment of changes in the natural environment and the state of natural environmental systems at the macro level is carried out. The application of thresholds of socio-economic and technical-technological indicators for determination of ecologically unfavorable territories is substantiated. The author proposes to include socio-economic and technical-economic criteria and indicators in the assessment of environmental disadvantage zones. This proposal is due, firstly, to the need for a comprehensive assessment of the territory which suffered from pollution, since without reflecting the inevitable changes in the economic and social sphere of the region, the situation will be biased. It is emphasized that the system of criteria for assessing the state of the environment, public health and the quality of the natural environment (that is, environmental and socio-ecological indicators) in its content can appear as thresholds of the level of environmental safety. In addition territorial differences in living standards, national and cultural traditions, etc., will be essential for determining economic and social estimates. The organizational and methodological mechanisms at the state at the regional levels for the implementation of the necessary measures in environmental disaster zones are allocated. It is substantiated that the development of regulatory and legal acts on the procedure for the rehabilitation of zones of environmental distress and environmental disadvantage also os required. It is recommended to carry out the following measures for regions affected by a man-made accident: initial assessment of the damage caused to the economy and population; development of compensation mechanism and social

protection measures (especially forced migration or resettlement, provision of food and essential goods, reduction of jobs); annual revaluation of losses; recognition of the territory as an environmental disadvantage zone, etc.

Ключові слова: механізми, державна оцінка, екологічна безпека, критеріальні показники, організаційно-економічні механізми.

Key words: mechanisms, state assessment, environmental safety, criteria, organizational and economic mechanisms.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Екологічна безпека територій у першу чергу визначається станом здоров'я населення, яке, в свою чергу, оцінюється сукупністю критеріїв та показників забруднення навколишнього природного середовища: атмосферного повітря (за максимально разовими, середньодобовими, середньорічними концентраціями), вод (забруднення питної води, вододжерел питного та рекреаційного призначення шкідливими та токсичними речовинами на основі гранично допустимих концентрацій).

Зокрема, під критерієм мається на увазі опис сукупності показників, що дозволяють охарактеризувати погіршення стану здоров'я населення та довкілля як "кризовий" або "тяжкий"; вони розглядаються як тимчасові. Показники означають міру, а параметри — межі інтервалів, що відповідають ступеням екологічного неблагополуччя території. Стан території оцінюють за основними показниками з урахуванням додаткових. Вищезазначене обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам розвитку державного управління екологічною безпекою в нинішніх умовах присвятили свої праці численні автори, зокрема, М.В. Андрієнко [1], Ю.Д. Бойчук [2], М.В. Григорків [3], В.С. Джигирей [4] та ін.

Однак через відсутність дієвих механізмів щодо оцінки рівня екологічної безпеки, поточних досліджень недостатньо для визначення екологічно несприятливих територій.

МЕТА СТАТТІ

Метою роботи є вдосконалення механізмів державної оцінки рівня екологічної безпеки територій.

Для досягнення поставленої мети в роботі пропонується поставити та вирішити такі завдання:

- визначити порядок державної оцінки медико-демографічних показників за екологічно несприятливими територіями;
- обґрунтувати застосування порогових значень соціально-економічних і техніко-технологічних показників для визначення екологічно несприятливих територій;
- виокремити організаційно-методичні механізми на державному та регіональному рівнях щодо проведення необхідних заходів в зонах екологічного лиха.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Медико-демографічні показники за екологічно несприятливими територіями порівнюються з аналогічними показниками на контрольних (фонових) територіях у тих самих кліматично-географічних зонах. В якості таких контрольних (фонових) територій приймаються населені пункти або окремі їх частини, на яких зафіксовані найбільш сприятливі значення медико-демографічних показників [1; 3].

Ці показники рекомендується визначати окремо для міського та сільського населення за кількома територіями зі сприятливою екологічною (санітарно-гігієнічною ситуацією). Середню величину з кількох мінімальних показників приймають як контрольне (фонове) значення. Перевагу слід віддавати показникам, розрахованим за 10 років та (або) їх динаміці за цей період [1; 4].

По-перше, здійснюється оцінка зміни довкілля та стану здоров'я населення на мікрорівні. Оцінці підлягають: атмосферне повітря; питна вода; продукти харчування; іонізуюче випромінювання.

При цьому якість довкілля людини являє собою систему сукупних вимог: санітарно-гігієнічних, рибогосподарських та загальноекологічних. Ступінь погіршення здоров'я людини характеризують медико-демографічні критерії, ступінь зміни довкілля — критерії забруднення природного середовища.

По-друге, здійснюється екологічна оцінка зміни природного середовища та стану природних екологічних систем на макрорівні. Стан природного середовища, рослинного та тваринного світу характеризують критерії забруднення повітряного середовища, води, ґрунтів, виснаження природних ресурсів та деградації екосистем. Якість природного середовища також сукупно оцінюється з позиції існуючих вимог загальноекологічного та санітарно-гігієнічного характеру [2; 3].

Існує низка пропозицій щодо вдосконалення підходів та системи оцінок екологічно неблагополучних регіонів.

Так, встановлюється категорія зон екологічного неблагополуччя — територій, які зазнали тривалого антропогенного впливу, хоча наявний досвід показав і важливість виділення інших територій з подібними проблемами. Адже є значна кількість регіонів, екологічна криза на яких була спровокована техногенними катастрофами. Оцінку стану довкілля можна проводити за тими ж критеріями та показниками, але порівнянню повинні підлягати два часові інтервали: зіставлення з фоновими показниками прилеглих територій та зіставлення з доаварійним рівнем.

Видається доцільним включити до складу оцінок зон екологічного неблагополуччя також і соціально-економічні й техніко-економічні критерії та показники. Ця пропозиція зумовлена, по-перше, необхідністю в комплексній оцінці території, що зазнала забруднення, оскільки без відображення неминучих змін в економічній та соціальній сфері регіону картина буде необ'єктивною.

По-друге, слід було б взяти до уваги, що зрештою необхідною є розробка заходів, орієнтованих на забезпечення екологічної безпеки. Для цього потрібен системний підхід, який не обмежує оцінку регіонів лише екологічним благополуччям [1—3].

Тут слід зазначити, що система критеріальних показників оцінки стану довкілля, здоров'я населення та якості природного середовища (тобто екологічні та соціально-екологічні показники) за своїм змістом можуть фігурувати як порогові значення рівня екологічної безпеки.

Що стосується соціально-економічних і техніко-технологічних показників та застосування рівнів їх порогових значень, то тут необхідно враховувати наступні моменти:

- для територій, що зазнали тривалого антропогенного забруднення: оцінка наявного потенціалу (інвентаризація);

- періодична переоцінка ресурсів з урахуванням моніторингу; визначення розмірів наявних збитків господарству та населенню, завданих минулою господарською діяльністю, оцінка ризику потенційного забруднення в майбутньому, вироблення заходів щодо компенсації завданих збитків тощо [1; 2].

Для регіонів, які постраждали внаслідок техногенної аварії, необхідно здійснювати наступні заходи:

- первинна оцінка завданих збитків господарству та населенню;

- розробка механізму компенсацій та заходів соціального захисту населення (особливо вимушена міграція або переселення, забезпечення продуктами харчування та товарами першої необхідності, скорочення робочих місць);

- щорічна переоцінка розмірів збитків;

- визнання території зоною екологічного неблагополуччя тощо [2; 4].

Крім урахування природно-кліматичних особливостей території для визначення економічних та соціальних оцінок істотне значення матимуть територіальні відмінності у рівні життя, національні та культурні традиції тощо. Тут буде потрібно диференціація оціночних показників.

Якщо первинними показниками для прийняття рішень (і надання території відповідного статусу) є загальноекологічні, санітарно-гігієнічні та медико-демографічні критерії, то їх доповнення соціально-економічними оцінками може стати основою для вироблення адекватних заходів державної допомоги.

Надалі потрібно також вирішити низку організаційно-методичних питань, наприклад, встановити тимчасові рамки статусу зони екологічного неблагополуччя, впровадити процедури перегляду наявного статусу. Крім того, слід було б налагодити моніторинг соціально-економічних показників, що також сприятиме виробленню адекватного компенсаційного механізму, заходів соціального захисту населення [2; 3].

Потребують також розробки нормативно-правові акти, положення про порядок реабілітації зон екологічного лиха та екологічного неблагополуччя.

Зокрема, видання акту про визнання того чи іншого регіону зоною екологічного лиха або надзвичайною екологічною ситуацією спричинить необхідність проведення, як мінімум, трьох груп заходів:

- перша — припинення, призупинення, обмеження екологічно шкідливої діяльності підприємств, споруд, інших об'єктів, розташованих біля зони чи поза нею, але таких, що впливають на стан довкілля даного регіону;

- друга — передбачає проведення відновлювальних робіт у природному середовищі: рекультивація земель, відтворення лісів, очищення річок, ліквідація місць поховання відходів, що порушують санітарно-екологічні норми безпеки, відновлення рибних запасів, оздоровлення довкілля, місць лікування, відпочинку, рекреації тощо;

- третя - заходи щодо соціального захисту населення, компенсація шкоди, заподіяної здоров'ю громадян, шляхом видачі допомоги, встановлення різноманітних пільг для населення, окремо для жінок, дітей, пенсіонерів [1—4].

У цілому, визначення зон екологічного неблагополуччя і надання їм відповідного статусу має бути пов'язане з

адміністративно-територіальними межами регіонів України. Інакше з боку органів місцевого самоврядування можуть виникнути прагнення поширити преференційний режим, що передбачається в таких ситуаціях у масштабах усього регіону.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМКУ

У цілому, як результат проведеного дослідження, у роботі було отримано такі висновки.

1. Визначено порядок державної оцінки медико-демографічних показників за екологічно несприятливими територіями. Зазначено, що, по-перше, здійснюється оцінка зміни довкілля та стану здоров'я населення на мікрорівні. По-друге, здійснюється екологічна оцінка зміни природного середовища та стану природних екологічних систем на макрорівні.

2. Обґрунтовано застосування порогових значень соціально-економічних і техніко-технологічних показників для визначення екологічно несприятливих територій. Підкреслено, що система критеріальних показників оцінки стану довкілля, здоров'я населення та якості природного середовища (тобто екологічні та соціально-екологічні показники) за своїм змістом можуть фігурувати як порогові значення рівня екологічної безпеки.

3. Виокремлено організаційно-методичні механізми на державному на регіональному рівнях щодо проведення необхідних заходів в зонах екологічного лиха. Обґрунтовано, що потребують також розробки нормативно-правові акти, положення про порядок реабілітації зон екологічного лиха та екологічного неблагополуччя.

Література:

1. Андрієнко М.В., Шако В.С. Пропозиції щодо удосконалення нормативно-правового забезпечення реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 16. С. 72—79.

2. Бойчук Ю.Д., Шульга М.В. Основи екології та екологічного права: навч. посіб. Суми: Університетська книга, 2004. 351 с.

3. Григорків М. В. Динамічні моделі двосекторної екологічної економіки з лінійними функціями поведінки її суб'єктів. Актуальні проблеми економіки. 2015. № 12 (174). С. 390—397.

4. Джигирей В.С. Екологія та охорона навколишнього природного середовища: навч. посіб. Київ: Знання, 2007. 422 с.

References:

1. Andrienko, M.V. & Shako, V.S. (2017), "Proposals to improve regulatory and legal support for the implementation of state environmental policy at the regional level", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 16, pp. 72—79.

2. Boichuk, Yu.D. & Shulga, M.V. (2014). *Osnovi yekologiyi ta yekologichnogo prava: navch. posib*. [Fundamentals of ecology and environmental law: tutorial] Sumi: Universitetska kniga [State regulation of gas supply security in Ukraine], *Universytets'ka knyha*, Sumy, Ukraine.

3. Grigorkiv, M. V. (2015), "Dynamic models of two-sector ecological economics with linear functions of behavior of its subjects", *Aktualni problemi yekonomiki*, vol. 12 (174), pp. 390—397.

4. Dzhigirei, V.S. (2007). *Yekologiya ta okhrona navkolishnogo prirodnogo seredovishcha: navch. posib* [Ecology and environmental protection: tutorial], *Znannya*, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 21.06.2023 р.